

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

КОБЗАР

ВИБРАНІ ТВОРИ

ілюстрації

Василя СЕДЛЯРА

Харків
«ФОЛІО»
2023

ПРИЧИННА

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,

Її сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала її виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькїї очі,
Не вимили біле личко
Слізеньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли —
Така його доля.

Дарма щоніч дівчинонька
Їїого виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,

Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжку, в домовину
Сиротою ляже!
Така її доля... О Боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькїї очі?.. Прости сироту!
Кого ж її любити? Ні батька, ні неньки,
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж ти її долю — вона молоденька,
Бо люде чужїї її засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто її розкаже, і хто теє знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напова,
Чи, може, з другою, другу кохає,
Її, чорнобриву, уже забува?
Якби-то далися орлині крила,

За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить, щоб з ким
поділиться,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
«Журись», — каже думка, жалю завдає.
О Боже мій милий! така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши вітер чорні хмари
Ліг біля моря одпочить.
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малї діти, сміючись.
«Ходїмо грїтсья! — закричали. —
Зїйшло вже сонце!» (Голї скрізь;
З осоки коси, бо дівчата).
.....
«Чи всі ви тут?» — кличе мати. —

Ходім шукати вечерять.
Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо:
Ух! Ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.
Місяченьку!
Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий,
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі.
Поки відьми ще літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам... Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить.
Ух! Ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила».

Зареготались нехрещені...
Гай обізвався; галас, зик.
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... Ніччирк...
Схаменулись нехрещені,
Дивляться — мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!

На самий верх на гіллячці
Стала... В серце коле!
Подивилась на всі боки
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивовались
На її уроду...
Треті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.

Защобетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидячи;
Защобетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатир співає.
Чорніє гай над водою,
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили;

Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози.
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїзжає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
«Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила —
Не мені, другому...
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспішай додому!»
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.

«Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула, виглядавши,
Моя сизокрила!»
Кинув коня та до неї:
«Боже ти мій, Боже!»
Кличе її та цілує...
Ні, вже не pomoже!
«За що ж вони розлучили
Мене із тобою?»
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи,
Як провозжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякати;
Коли подивляться, що вбитий, —
З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки,
Слізюньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають;
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони.
Поховали громадою
Як слід, по закону,
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито.
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати;
Виспіває та щечече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

(Санкт-Петербург. 1837 р.)

ТАРАСОВА НІЧ

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає,
Кругом хлопці та дівчата,
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспіває,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками,
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці,
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.

Грає кобзар, виспіває,
Аж лихо сміється...
«Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернеться!..

Встає хмара з-за Лиману,
А другая з поля,
Зажурилась Україна —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,

Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козачество гине,
Гине слава, батьківщина,
Немає де дітись.
Виростають нехрещені
Козацькі діти,
Кохаються невінчані,
Без попа ховають,
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти
Налітають — нема кому
Порадоньки дати.
Обізвався Наливайко —
Не стало кравчини!
Обізвався козак Павлюга —
За нею полинув!
Обізвався Тарас Трясило
Гіркими сльозами:
«Бідна моя Україно,
Стоптана ляхами!

Україно, Україно!
Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю,
Заплаче серденько...
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля?
Бунчуки? Гетьмани?
Де поділося? Згоріло?
А чи затопило
Синє море твої гори,
Високі могили?..
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поляки панують.

Граї же, море, мовчіть, гори,
Гуляй, буйний, полем —
Плачте, діти козацькїї,
Така ваша доля!»
Обізвавсь Тарас Трясило
Віру рятовати,
Обізвавсь, орел сизий,
Та й дав ляхам знати!

Обізвавсь пан Трясило:
«А годі журиться!
А ходім лиш, пани-брати,
З поляками биться!»

Вже не три дні, не три ночі
Б'ється пан Трясило.
Од Лимана до Трубайла
Трупом поле крилось.
Ізнемігся козаченько,
Тяжко зажурився,
А поганий Конєцпольський
Дуже звеселився.
Зібрав шляхту всю докупи
Та й ну частовати.

Зібрав Тарас козаченьків
Поради прохати.
«Отамани товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку,
Що будем робити?
Бенкетують вражі ляхи
Наше безголов'я».
«Нехай собі бенкетують,

Нехай на здоров'я!
Нехай, клятї, бенкетують,
Поки сонце заїде,
А ніч-мати дасть пораду —
Козак ляха знайде».

Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата,
Прокинулись ляшки-панки —
Нікуди втікати!
Прокинулись ляшки-панки
Та й не повставали.
Зійшло сонце — ляшки-панки
Покотом лежали.

Червоною гадюкою
Несе Альта вісті,
Щоб летіли круки з поля
Ляшків-панків їсти.
Налетіли чорні круки
Вельможних будити,

Зібралось козачество
Богу помолитись.
Закрякали чорні круки,
Виймаючи очі.
Заспівали козаченьки
Пісню тії ночі,
Тії ночі кривавої,
Що славою стала
Тарасові, козачеству,
Ляхів що приспала.

Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє,
Де кров текла козацькая,
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі
Та з голоду кряче...
Згада козак Гетьманщину,
Згада та й заплаче!

Було колись, панували,
Та більше не будем!..
Тії слави козацької
Повік не забудем!..»

Умовк кобзар, сумуючи:
Щось руки не грають.
Кругом хлопці та дівчата
Слізеньки втирають.
Пішов кобзар по улиці —
З журби як заграє!
Кругом хлопці навприсядки,
А він вимовляє:

«Нехай буде отакечки!
Сидіть, діти, у запічку,
А я з журби та до шинку,
А там найду свою жінку,
Найду жінку, почастую,
З вороженьків покепкую».

(Санкт-Петербург. 6 листопада 1838 р.)

ЗМІСТ

Причинна.....	7
Тарасова ніч	13
Катерина.....	19
Гайдамаки	39
Гамалія	66
Сова.....	72
Сон	79
Єретик	96
Великий льох	108
Наймичка.....	115
Кавказ	130
І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє	135
Холодний яр	143
Як умру, то поховайте	146
Русалка.....	149
N. N.	152
Княжна	155
Полякам.....	166
Хустина	169
Чернець	172
Москалева криниця. Я. <i>Кухаренку</i>	176
«Ой стрічечка до стрічечки...»	186

Царі.....	188
Титарівна.....	198
Марина.....	205
«Меж скалами, неначе злодій...».....	215
І виріс я на чужині.....	220
Ой пішла я у яр за водою.....	224
Чума.....	227
Якби тобі довелося.....	230
Відьма.....	235
Ісаія. Глава 35.....	251
Зацвіла в долині.....	254
У нашім раї на землі.....	256
Буває, в неволі іноді згадаю.....	261
Сон.....	266
Москалева криниця. <i>Поема</i>	268
Юродивий.....	279
<i>Артур РУДЗИЦЬКИЙ</i> Василь Седляр як ілюстратор «Кобзаря»	284

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

СТОР. 9

Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Йї сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.

СТОР. 17

Прокинулись ляшки-панки
Та й не повставали.
Зійшло сонце — ляшки-
панки
Покотом лежали.

СТОР. 21

А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаються
Та в неї ночують:

СТОР. 27

На голові хустиночка,
На руках дигина,
Вийшла з села — серце мліє;
Назад подивилась,

СТОР. 44

Оксана в двері: «Вбили!
вбили!»

СТОР. 47

Скрізь по селах шибениці;
Навішано трупу —
Тільки старших, а так шляхта
Купою на купі.

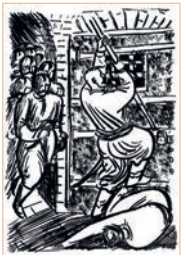
СТОР. 51

Гине шляхта, гине!

СТОР. 61

Махнув ножем —
І дітей немає!

СТОР. 68

Гамалія по Скутарі —
По пеклу гуляє,
Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.

СТОР. 71

Та й підкравись... Стали
хлопців
В кайдани кувати
Та повезли до прийому
Битими шаяхами.

СТОР. 83

Латану свитину з каліки
знімають,
З шкурою знімають, бо нічим
обуть
Княжат недорослих; а он
розпинають

СТОР. 87

Ні, то люди, живі люди,
В кайдани залігті.
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому!.. То каторжні.
А за що? ті знає...

СТОР. 93

Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.

СТОР. 99

«Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить.
І на апостольськiм престолі
Чернець годований сидить.

СТОР. 105

Мов собаки, коло огню
Кругом ченці стали.

СТОР. 111

А я йшла з водою
До хатини... а він мені
Махає рукою.
Каже коня напоїти,
А я й напоїла!

СТОР. 115

Розвернулося весілля.
Музикам робота
І підковам. Вареною
Столи й лави мийуть.

СТОР. 133

...А творм! а люду!.. Що й
лічить!
Од молдованина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує! У нас

СТОР. 137

Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!

СТОР. 145

У Яр тойді сходилися,
Мов із хреста зняті,
Батько з сином і брат з
братом
Одностаїне стати
На ворога лукавого,
На лютого ляха.

СТОР. 135

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

СТОР. 151

Та й понесла серед ночі
У Дніпрі скупати.
Купаючи, розмовляла

СТОР. 153

Та й почула, що я плачу.
Прийшла, привітала,
Утирала мої слези
І поцілувала...

СТОР. 149

...Гуляє князь, гуляють гості,
Ревуть палати на помості,
А голод стогне на селі...

СТОР. 167

Прийшли ксьондзи і
запалили
Наш тихий рай. І розлили
Широке море слюз і крові,

СТОР. 171

В поход, у дорогу славні
компанійці
До схід сонечка рушали.

СТОР. 161

У Києві на Подолі
Козаки гуляють.

СТОР. 181

Після великої зими
Вернувся і Максим безногий.
В поході, каже, загубив.
Та срібний хрестик заробив!

СТОР. 187

Ой плахотка-червчаточка,
Дивуйтеся, дівчаточка,
Дивуйтеся, парубки,
Запорозькі козаки.

СТОР. 191

Та, мов котюга, позирає
На сало, на зелений сад
Сусіди Гурія. А в саді,
В своїм веселім вертограді,
Версавія купалася,

СТОР. 195

То, щоб нагріть його, взяли,
Царевен паче красою,
Дівчат старому навели.

СТОР. 203

Під вербою... До криниці,
Не води напиться,
Ледве ходить гитарівна
Трохи пожуриться,

СТОР. 209

Не йде, сердешная, в село,
Сидить під тиню; проганяли,
Уже й собаками цькували —
Не йде, та й годі

СТОР. 217

Ще змалку з матір'ю старою
Ходив з торбами цей козак,

СТОР. 221

Неначе люде подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть!..

СТОР. 225

Ой пішла я у яр за водою,
Аж там милий гуляє з
другою.

СТОР. 229

Гробкопателі в селі
Волочать трупи ланцюгами
За царину — і засипають

СТОР. 233

Сердешна дівчина кричить.
Прибігли хлопці, не рятують,
Бояться пана. А один,
Цюнаймолодший,
озирнувшись,
Та виламав пана
І просадив, мов ту жабу.

СТОР. 253

А раби тими шляхами
Без гвалту і крику
Повіходяться докупи,
Раді та веселі.

СТОР. 255

Під тую калину
Прийшли, посідали
І поцілювались.

СТОР. 257

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молода
З своїм дитяточком малім.

СТОР. 261

Ти ж людям розкажеш, як
виростеш, сину.
Слухай же, дитино. — А потім
ягнята
Приснились у житті, лановий
біжить
Та б'є мене добре, і ніби,
проклятий,
Світину здирає. І досі болить,

СТОР. 263

Не ходили
Ксьондзи по селах, а возили
На людях їх з села в село,
Такеє-то у нас було!

СТОР. 267

Гішла в снопи,
пошкандибала
Івана сина годувать.
Воно сповитєє кричало
У холодочку за снопом.

СТОР. 271

А я в шинку з п'яницями
Душу пропиваю!..

СТОР. 281

А ти, всевидящее око!
Чи ти дивилося звисока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих,
Як мордували, розпинали
І вішали. А ти не знало?